

HÜSREV HATEMİ'NİN PORTRELER GALERİSİ: *ERİYEN MUMLAR*

Abdullah Uçman

■ Değerli bir doktor, şair, yazar ve edebiyat adamı H. Hüsrev Hatemi kısa bir hastalık dönemini müteakip geçtiğimiz 2 Nisan günü aramızdan ayrıldı. Hüsrev Hatemi, tıp dünyasıyla birlikte kültür ve edebiyat dünyasının da yakından tanıdığı; esasen bir doktor, eski tabirle “*hâzık bir tabip*” olmasına karşılık, o meşhur, “Mekteb-i Tıbbiye’den doktordan başka her meslekten adam çıkar!” sözünü yalanlarcasına, hem mesleğinde mümtaz bir şahsiyet hem de yıllardır edebiyatçı, daha doğrusu şair kimliğiyle tanınan bir kalem sahibi, kendine mahsus konuşma tarzıyla da dikkati çeken son derece renkli bir şahsiyetti.

Hüsrev Hatemi’nin birçok eseri yanında, burada üzerinde durmak istediğim *Eriyen Mumlar*¹ adını taşıyan portreler galerisinde Yahya Kemal’den Halide Edib’e, Nâzım Hikmet’ten Refîi Cevad’a, Ahmet Hamdi Tanpınar’dan Taha Toros’a, Tevfik Fikret’ten Ali Ferruh’a, Sezâyî-i Gülşenî’den Tokadizâde Şekib’e, Pertev Paşa’dan Halil Nihad’a (Boz-tepe), Nigâr Hanım’dan Makbule Leman’a, Süleyman Nazif’ten Hüseyin Sîret’e, Celâl Sâhir’den Süheyl Ünver’e kadar tam 117 kişinin, çoğu kısa kısa ama esaslı birkaç fırça darbesiyle portreleri çiziliyor. Kitapta yer alan kişilerin bir kısmını yazarın bizzat tanımış ve sohbetinde bulunmuş olduğunu, büyük bir kısmını ise Muammer Kemal Özergin veya aile büyüklerinden dinlediği ya da başta İbnülemin Mahmud Kemal’in o ünlü *Son Asır Türk Şairleri* gibi bir kısım hatıratlardan edinmiş olduğu bilgilerle kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Hüsrev Hatemi, kitabın başında yer alan takdim yazısında, “*Cedleri-mize yapılan bir haksızlığı biraz olsun önlemek için*” bu kitabı hazırladığını belirterek, bu hususta şu beyti zikrediyor:

¹ Hüsrev Hatemi, *Eriyen Mumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

*Kadr-i dürr ü güheri âlem bilir;
Âdemi ammâ yine âdem bilir.*

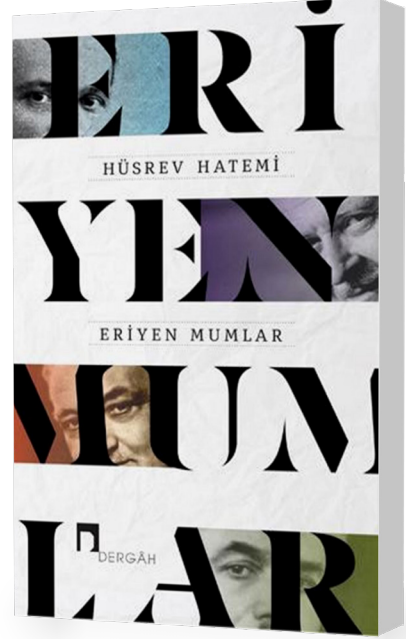
Bazı çevrelerde, belli bir bakış açısıyla geçmiş, geçmişte yaşayanları unutmaya terk etmenin geçerli olduğu günümüzde, Hüsrev Hatemi'nin, geçmişte kalan tarihimizin, kültürümüzün, edebiyatımızın, sanatımızın öne çıkan şahsiyetleriyle ilgili olarak kaleme aldığı kitaptaki portrelerle, bir bakıma geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmayı denemiş olduğumu da söyleyebiliriz.

Bizim edebiyatımızda benim hatırladığım bu tür portre örnekleri arasında Yahya Kemal'in *Siyasî ve Edebî Portreler*'i, Yusuf Ziya Ortaç'ın *Portreler*'i, Halit Fahri Ozansoy'un *Edebiyatçılar Geçiyor ve Edebiyatçılar Çevremde*'si, Hakkı Süha Gezgin'in *Edebî Portreler*'i, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanıdıklarım*'ı, Bâki Süha Ediboğlu'nun *Bizim Kuşak ve Ötekiler*'i, Mehmed Âsım'ın *Karikatür*'ü, Haldun Taner'in *Ölür İse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil*'i, Oktay Akbal'ın *Şair Dostlarım*'ı, Cemal Süreya'nın *99 Yüzü*'ü, Hilmi Yavuz'un *Belleğin Kuytularında*'sı, M. Orhan Okay'ın *Silik Fotoğraflar*'ı, Beşir Ayvazoğlu'nun *Süretler ve Süretler ile Defterimde 40 Süret*'i, İsmail Kara'nın *Sözü Dilde Hayali Gözde*'si ile *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa*'sı dışında pek fazla örneği yok gibi... Eli kalem tutan başka yazarlar da keşke yakından tanıdıkları şahsiyetler için böyle portreler yazsalar edebiyat hayatımız hem renklenir hem de zenginleşir...

Kitapta birçoğunu ismen de olsa tanıdığımız, bazı özellikleriyle aşına olduğumuz şahsiyetlerin yanında, şahsen benim adlarını ilk defa duyduğum Feridun Frik, Kuşdemiroğlu Boğdu Bey, Sebati, Vefa Bâki, Ali İffet, Pervin İtisami, Bedri Ziya ve Uryan Baba gibi isimler ve onlarla ilgili ilginç anekdotlara da yer verilmiş. Kitapta yer yer çok hoş anekdotlar da yer alıyor. Mesela "Devr-i cedid efendisi" dediği ve Fransızların meşhur lügatçisi Littré ile mukayese ettiği, meslektaş Prof. Aykut Kazancıgil için yazdığı şu beyit gibi:

*Kazan-ı ilmi onun ölçülemez litre ile
Mîr Aykut edilir belki kıyas Littré ile*

Hüsrev Hatemi, kitabın girişinde: "Eski yıllar cahiliyet yılları değildi. Kur'an ezberlemek insanları mühendis, subay, şair, hattat olmaktan alıkoyan zararlı bir etki yapmıyordu. İki ayrı usulde terbiye gören paşa kızı Leylâ Saz Hanımefendi ile Baharzâde Efendi kızı Feride Hanım, aynı kültürde buluşabiliyorlardı." dedikten

sonra, Aristo'nun meşhur: "Eflatun'u severim, fakat hakikati daha fazla!" cümlesini zikrederek: "Kavafis'i sevelim, fakat Yahya Kemal'i daha fazla! Biz de 'çağdaş yaşam'ı destekleyelim, fakat hakikati daha fazla.."2 diyerek, adı geçen portreleri niçin yazdığını açıklıyor. Evet, eskiler, kitapta portresi çizilen Pertev Paşa ile Âkif Paşa arasındaki husumet gibi bazı istisnai örnekler dışında, meşrep farklılıklarına rağmen asla kin tutmaz veya karşısındakini yok saymazdı. Meşrepleri çok farklı olduğu hâlde mesela İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*'ne Neyzen Tevfik'i dâhil etmekte herhangi bir sakınca görmediği gibi.

Hüsrev Hatemi'nin, kitapta adını hayırla andığı, merhum Prof. Ahmet Ateş'in hanımı, Prof. Dr. Toktamış Ateş'in annesi, lise edebiyat öğretmeni Fikret Ateş Hanım'ın öğrencisi olması, onun için büyük bir şans olmuş; Hatemi onun sayesinde daha lise yıllarında Abdülhak Hâmid'i, Yahya Kemal'i, Tevfik Fikret'i, Halide Edib'i, Tanpınar'ı tanıma fırsatı bulmuş, Âşyan'ı ziyaret etmiş; hattâ 1954 yılında Rıza Tevfik etkisinde "Âşyan'ı Ziyaret" adıyla bir şiir yazmış ve bu şiir hocası tarafından beğenilmiş.³ Aynı şekilde yakın komşuları olan ve ağabey dediği tarihçi Muammer Kemal Özergin'i tanınması ve küçük yaştan itibaren ondan birçok şey öğrenmesi de büyük bir şans...

Hatemi'nin Aziz Nesin'le tanışması, bir toplantı sırasında kendisinden imzalaması istenen meşhur *Aydınlar Dilekçesi*'ne imza atmaması; Behçet Necatigil ile tanışması; Necatigil'e takdim ettiği *Akşam Gümrükçüleri*'nden onun sadece beş şiiri beğenmesi ve artık kendisinin de "şiirin ilham ile değil de inşa ile" yazıldığını ifade ettiği şu cümleleri oldukça ilgi çekici: "Biz yıllardır, şiirin sözle yapılan bir sanat olduğunu unutmuş, ilham beklemişiz. Artık ben ilhamın şart olmadığını görerek, inşaat olayına geçtim. Her gün bir şiir inşaatına başlıyor ve bitiriyorum."⁴

Kitapta çok hoş bir anekdot daha: Edhem Pertev Paşa, bir ara fiziğe merak sarmış. Uşağı Mehmed Ağa bir gün, "Bunlarla ne uğraşıyorsunuz?" deyince, Pertev Paşa da: "Suyun nasıl aktığını, ateşin nasıl yaktığını öğrenmek için!" demiş. Uşağın verdiği cevap ilginç: "Bunda öğrenecek ne var ki? Su akar, ateş yakar!"⁵ Hüsrev Hatemi, bu münasebetle Sultan II. Mahmud Devri'nde yaşayan, Reisülküttap ve "Adem Kasidesi"⁶ şairi Âkif Paşa'nın amansız rakibi ve 1837'de Edirne'de idam edilen Pertev Paşa ile 1872'de Kastamonu'da vefat eden ve Şeyh Şaban-ı Velî türbesine defnedilen, ayrıca Rousseau'dan:

*Hâb-ı pür-ıztırâbdır bu hayât
Doğmuşuz ölmek üzre vâ hayfâ
Var ise zerre zerre zevkiyyât
Onu da kahr-ı dehr eder ifnâ*

² Hatemi, *age.*, s. 13-14.

³ Rıza Tevfik'in meşhur "Fikret'in Necib Ruhuna Hususi Bir Ziyaret" adlı şiiri (bk. *Serâb-ı Ömrüm*, İstanbul 1949, s. 100-101).

⁴ Hatemi, *age.*, s. 50.

⁵ s. 117.

⁶ "Adem Kasidesi"nin geniş bir tahlili Mehmet Kaplan tarafından yapılmıştır (bk. *Şiir Tahlilleri*, C I, İstanbul 1969, s. 1-14).

kıtasını tercüme eden Edhem Pertev Paşa'nın, farklı şahsiyetler olduğunu gösteriyor ki böylece Rıza Tevfik'in *Serâb-ı Ömrüm*'de bir dipnotunda yer alan hatasını da tashihi etmiş oluyor.⁷

Taşlıcalı Yahya'nın, şu harika kıtasının okunduğu gecenin sabahı vefat eden talihsiz padişah III. Murad'dan bahsedilen kısım:

*Bîmârım ey ecel, bu gece bekle yanım al
Rûz-ı firâk-ı dilberi gösterme, cânım al
Çok çok cefânı çeçtim azırğanma cânımı
Mülk-i fenâ misâfiriyem, armağanım al*

“Duyguyla yüklü bu beyitlerin ürperticiliğine Sultan III. Murad da katkıda bulunmuştur. Dört asır önce bir Topkapı Sarayı akşamı, sultan hastadır. Sarayı selâmlayan geminin topları birkaç camın kırılmasına yol açmıştır. Bunu kötü bir işaret olarak yorumlayan Sultan Murad saz takımını çağırarak bu gazeli çaldırıp okutur. Sabaha karşı da ruhunu teslim eder.”⁸

Kitaptaki ilginç portrelerden biri de Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesinin kurucularından Kethüdâzâde Ârif'e ait. Bu zat, Yeniçeri Ocağının kaldırılışından önceki yıllarda, yani 1826'dan önce, başında sarığı, sırtında cübbesi ile Beyoğlu'nda Saint Antuan Kilisesi'ne gidip org dinler ve ayinleri izler, ara sıra da seyirci olarak İngiliz elçiliğinde tertiplenen balolara katılmış. Hatemi onunla ilgili şöyle bir değerlendirme yapıyor: Ârif Efendi, bu hareketiyle diğer dinlere ve medeniyetlere de saygılı olan tipik bir Müslüman davranışı içindeydi.⁹

Nâzım Hikmet'in büyükbabası Nâzım Paşa'ya ait şu aşağıdaki kıta bana, bir medeniyetin ve bir kültürün artık yok olduğunu veciz bir şekilde ifade eden, Tanpınar'ın “Kayıp Şark” dediği Yahya Kemal'in o meşhur “İthaf”¹⁰ şiiriyle Bayburtlu Zihni'nin:

*Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş,
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı;
Câmlar şîkest olmuş, meyler dökülmüş,
Sâkîler meclisten çekmiş ayağı.*

kıtasıyla başlayan konuşmasını hatırlattı:

*Otuz yıl mülkü seyrettim hemân fart-ı teessürle,
Sirişk-i halkı gördükçe hazîn ü eşk-bâr oldum;*

⁷ Hatemi, *age.*, s. 116. Yeri geldiği için, burada ben de bir düzeltme yapayım: Tamamı beş kıtadan ibaret olan bu manzume, Rıza Tevfik'in zikrettiği gibi Jean-Jacque Rousseau'ya değil (*Serâb-ı Ömrüm*, s. 255), Jean-Baptiste Rousseau'ya aittir (bk. *Hazîne-i Evrak*, S 11, Yıl: 1883, s. 163).

⁸ Hatemi, *age.*, s. 96.

⁹ s. 101.

¹⁰ “*Fer almışken tulû-ı Kibriyâ'dan/Bugün bî-vâye kalmış her ziyâdan/Bu mülkün farkı yok bir teng-nâdan/Niçin nûr inmiyor semâdan?*” şeklinde başlayan ve altı kıtadan meydana gelen bu şiir Sâmih Rifat'a ithaf edilmiştir (*Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1962, s. 125-126). Bu şiirle ilgili olarak ben de bir yazı kaleme almıştım: “Yahya Kemal'in ‘İthaf’ Şiiri Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, Sayı: 885, Eylül 2025, s. 4-12).

*Mezâlimle yazık, büldân, harâb-ender harâb olmuş,
Umûmen halkı aç, uryan görüp girye-nisâr oldum.¹¹*

Kitapta son derece ilginç neler, neler yok ki! Mesela hocası Süheyl Ünver'le ilgili yazdıkları... Bir gün Cerrahpaşa'da Tıp Tarihi Enstitüsünde Süheyl hoca asistanlardan Mükrimin Halil Yınanç'ın babasına ait dosyayı ister; dosyanın içinden tek bir cümlenin yazılı olduğu bir kâğıt parçası çıkar. Cümle şudur: “Eşeğin ilmi eşekliğini arttırır!”¹² Bu cümle bana Ziya Paşa'nın *Terkîb-i Bend*'indeki meşhur:

*Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma;
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir!*

beytini hatırlattı.

Kitapta nedense Lastik Said, Attilâ İlhan, Vâlâ Nureddin, Şükûfe Nihal çok kısa hikâye edilmiş; yine Hüsrev Hatemi'nin yakından tanıdığı Mehmed Çavuşoğlu ile Muammer Kemal Özergin ve Nurettin Topçu hakkında da bir portre yazması beklenirdi. Bence bu portreler arasında, yine yakinen tanıdığını zannettiğim, Hilmi Ziya Ülken, Rıfki Melül Meriç, Abdülbâki Gölpinarlı, Cemil Meriç, Sâmîha Ayverdi, Mehmet Kaplan da yer almalıydı. Hüsrev Hatemi, kitaplarının birinde “*Hz. Ali'yi Şiîler öldürdü!*” ifadesi dolayısıyla, nedense Nihad Sâmî Banarlı'ya hiç de sıcak bakmıyor; hâlbuki onun, gerek Türk diline gerekse kültürel değerlere karşı olan hassasiyeti dolayısıyla onunla aynı düşünceleri paylaşması gerekirdi.

Son yıllarda sanki gerçekten böyle bir şey varmış gibi “ayırımcılık” yapıyor diye “bilim adamı” yerine hemen her yerde “bilim insanı” tabiri kullanımı yaygınlaşmaya başladı, sanki bu tabir kullanıldığı zaman “kadınlar” yok sayılıyormuş gibi! Kitapta da söz edilen mesela İbrahim Alaattin Gövsâ'nın *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* adlı eserinde Mihri Hatun'dan Fitnat Hanım'a kadar birçok şair hanım biyografisi de yer alıyor; peki bu durumda ne yapacağız, kitabın adını mı değiştireceğiz?

Evet, Hüsrev Hatemi'nin dediği gibi Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Yahya Kemal, Mehmet Âkif ve Ahmet Haşim... Bunlar tespihin bir nevi imameleridir fakat taneler olmadan elbette tespih tamamlanamaz!

Hatemi'nin, yakın devir Türk edebiyat ve fikir hayatının önde gelen şahsiyetlerinin eserlerinin niçin yayımlanmadığı şikâyetine şahsen ben de katılıyorum. Evet, bugün kitapçı raflarında ilk vatan-millet şairimiz Namık Kemal'in *İntibah* romanı ile *Vatan yahut Silistre* piyesi dışında herhangi bir eserini bulmak

¹¹ Hatemi, *age.*, s. 10. Rıza Tevfik de, ilk defa Reji Komiseri Menâpirzâde Nuri Bey'den dinlediği Bayburtlu Zihni'nin şiirinin etkisiyle, daha sonra Sultan Vahdettin tarafından bestelenen: “*Felâket bağımlı gezdim serseri/ Feryâd u zârımı duyan kalmamış/ Aradım o şahin yiğit erleri/ Yattıkları yerden nişan kalmamış*” kıtasıyla başlayan şiiri kaleme almıştır (*Serâb-ı Ömrüm*, s. 59-60).

¹² Hatemi, *age.*, s. 85.

mümkün değil! Aynı şekilde kitapçı raflarında Ziya Paşa'nın, *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* dışında Şemseddin Sami'nin, *Sergüzeşt* dışında Samipaşazâde Seza-yi'nin, Süleyman Nazif'in, Muallim Nâci'nin, *Araba Sevdası* dışında Recâizâde Ekrem'in, Ercüment Ekrem'in, *Şehir Mektupları* dışında Ahmet Rasim'in, Ahmet Refik'in, Ali Kemal'in ve Şükûfe Nihal'in kitapları da yer almıyor. Şunun şurasında daha 60-70 yıl önce vefat eden Reşat Nuri ile Hüseyin Rahmi'nin bir kısım romanları ise "nâ-ehil" ellerce sadeleştirilmek suretiyle üslubu bozulmuş, tadı tuzu kaçmış bir vaziyette kitapçı raflarını süslüyor!

Yukarıda sadece bir kısmının isimlerini zikrettiğim şahıslar hakkında bilinenlerin dışında bilgi edinmek isteyen özellikle genç okuyucuların Hüsrev Hatemi'nin kitabını zevkle okuyacaklarını ümit ve tavsiye ediyorum.

Bütün bunlardan sonra önemli bir iki hususa da dikkati çekmek istiyorum. Hatırladığım kadarıyla bu portrelerin büyük bir kısmı daha önceki yıllarda *Türk Edebiyatı* dergisinde yayımlanmıştı. Dolayısıyla her yazının altına hangi tarihte ve nerede yayımlandığı belirtilseydi okuyucuda, yazıların yayımlandığı tarihte yazarın bir kısım temennilerinin daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiş olduğundan habersiz olduğu zannı uyanmazdı. Mesela bu temenniler arasında yer alan Reji Komiseri ve Yeni Osmanlılar Cemiyetinin beş kurucusundan biri olan Menâpirzâde Nuri Bey'le ilgili olarak Dr. Şemsettin Şeker'in *Sâdik Bir Muhâlif: Yeni Osmanlılar'dan Menâpirzâde Nuri Bey* adlı çalışması; Fazıl Ahmet'le ilgili olarak Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk'un, Makbule Leman'la ilgili olarak Prof. Dr. Sema Uğurcan'ın; Cenab Şahabeddin'in kardeşi Ali Nusret'le ilgili olarak Dr. Bengü Vahapoğlu'nun hacimli bir makalesinin; M. Kayahan Özgül tarafından *Leskofçalı Galib Divanı'nın*; Dr. Faruk Gezgin tarafından güzel bir Ali Kemal monografisinin; Doç. Dr. Bahriye Çeri tarafından Ali Kemal'in *Paris Dârülfünunu'da Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri'nin*; yine M. Kayahan Özgül tarafından Ali Kemal'in *Ömrüm* adlı hâtîrâtının; aynı şekilde Prof. Dr. Hülya Argunşah'ın Şükûfe Nihal'le ilgili kitabının; tarafımızdan Rıza Tevfik'in *Serâb-ı Ömrüm*'ünün yeni baskısı ile Rıza Tevfik ile Refîf Cevat Ulunay arasındaki mektuplaşmaların; Kethüdâzâde Ârif'in *Menâkibnâme'sinin*; Zeynep Kerman'ın, *Gölgeden Güneşe-Faruk Nafiz Çamlıbel'den Şükûfe Nihal'e Mektuplar* adıyla daha sonraki tarihlerde yayımlandığı, konuyla ilgilenenlerin elbette malumudur.¹³

Bu son derece önemli ve zevkle okunan kitabın diğer bir kusuru da tashih hatalarının okuyucuyu rahatsız edecek kadar fazla olması. Bazı sayfalarda öyle hatalar var ki hiç de öyle affedilir gibi değil (mesela s. 193'te 1892 ve 1895 tarihleri nasılsa yüz yıllık bir atlama ile 1982 ve 1985 olmuş; Hatemi'nin diğer kitabı *Kimlik Kuyusu*'nda da bir yerde IV. Murad VI. Murad olarak çıkmış!). Bunların dışında birkaç önemli bilgi hatası daha var ki (s. 109) kitabın yeni baskısında bunların mutlaka düzeltilmesi gerekir:

¹³ Kitabın editörü biraz zaman ayırıp yazıların yayın tarihleriyle birlikte basıldığı yerleri yani künyelerini de belirtseydi kitap daha kullanışlı olurdu.

- 1) Namık Kemal, Ernest Renan'a karşı *Renan Müdafaanâmesi*'ni 1867 yılında Paris'te iken değil, Midilli'de sürgünde iken 1883 yılında kaleme almıştır; zaten E. Renan'ın "İslâmîyet ve İlim" adlı konferansı da 1883 yılındadır;
- 2) Ziya Paşa'nın Amasya valiliği 1865 yılında, yani Namık Kemal'le birlikte Mayıs 1867'de Avrupa'ya kaçmadan öncedir; Ziya Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra Ocak 1877'de önce Suriye valiliğine, daha sonra Adana valiliğine tayin edilir; 17 Mayıs 1880'de de orada vefat eder ve Ulu Cami haziresine defnedilir;
- 3) Namık Kemal Kasım 1870'te Avrupa'dan döndükten sonra, hükûmet tarafından önce kısa bir süre görevle Gelibolu'ya gönderilmiş (Eylül-Aralık 1872); Nisan 1873'te *Vatan yahut Silistre* piyesinin Gedikpaşa'da Güllü Agop Tiyatrosu'nda temsilinden sonra ise Magosa'ya sürülmüş ve orada 38 ay sürgün olarak kalmıştır. Mayıs 1876'da askerî bir darbeyle Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine, diğer siyasi mahkûmlarla birlikte affedilip İstanbul'a dönmüş; Sultan II. Abdülhamid'in saltanatında ise Temmuz 1877'de önce Midilli'ye, oradan Rodos'a, oradan da Sakız'a gönderilerek mecburi ikamete tâbi tutulmuş; 2 Aralık 1888'de de orada vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine, padişahın iradesiyle, cenazesi Sakız'dan alınıp Gelibolu-Bolayır'da Rumeli fatihi Süleyman Paşa'nın türbesinin yanına defnedilmiştir;
- 4) Namık Kemal'in "zindana atılmadığı" ifadesi de doğru değildir. Günümüzde seyahat amacıyla Kıbrıs'a Magosa'ya gidenler, Namık Kemal'in, mektuplarındaki ifadeyle "haşerât-ı muzırра arasında birkaç gece geçirdiği", şimdi müze yapılan Magosa kalesindeki "zindan-hücre"yi mutlaka görmüşlerdir;
- 5) Sultan Abdülaziz'in, Midhat Paşa-Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Askerî Mektepler Nazırı Süleyman Paşa ekibi tarafından askerî bir darbe sonucu tahttan indirildiği Mayıs 1876'da Namık Kemal Magosa'da sürgündedir; dolayısıyla, onun bu sırada Midhat Paşa ve ekibiyle işbirliği yapması madeten mümkün değildir, eğer adı geçen ekiple fiilen iş birliği içinde olsaydı, Midhat Paşa ve diğer suçlularla birlikte o da mutlaka Yıldız Mahkemesi'nde yargılanırdı.¹⁴

Hatemi'nin burada da, başka kitaplarında da zaman zaman ve yeri geldikçe toplulumuzda gayriciddi davranışlarıyla dikkati çekmeye çalışan hafifmeşrep kişiler için kullandığı bir tabiri var ki bu hoş ifadeyi burada zikretmeden geçmeyeceğim: *laylaylomcular*

Son olarak, yukarıda da belirttiğim gibi, yakın tarihimizin kayda değer renkli simalarını daha yakından tanımak isteyenlerin bu kitabı mutlaka ve dikkatle okumaları gerektiğini, Hüsrev Hatemi'yi rahmetle anarak, yazımı onun şu anlamlı cümlesiyle bitirmek istiyorum:

"Eski besteler belki gemiler geçmeyen ummanda çalınıyordur... Kayıklarını dolduranlar ise hep tanıdık yüzler..."¹⁵

¹⁴ Hatemi, *age.*, s. 109.

¹⁵ Hatemi, *age.*, s. 100.